

VEJLE AMT

Ødsted kirke

17.06.04 Ødsted sogn

Undersøgelse af tagværk over kirke

Koordinater: (WGS84) 55.66221°N/9.39471°E

Formål: Datering og opbygning af grundkurve.

Indsendt af Nationalmuseet, Danmarks Middelalder og Renæssance ved Thomas Bertelsen (2015) og Jakob Kieffer-Olsen (2019).

Indsamling af prøver: Thomas Bertelsen. Anders C. Christensen og Jakob Kieffer-Olsen. Niels Bonde og Mogens Jacobsen.

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen.

Rapport udarbejdet: August 2019.

NNU j.nr. A6608

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til NNU rapport 37, 2019 af Orla Hylleberg Eriksen. Kontakt evt.

laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk).

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden

natmus.dk/organisation/bevaring-naturvidenskab/miljoearkaeologi-materialeforskning/dendrokronologi/dendrokronologisk-rapportoversigt/rapportoversigt-2019/ (eller mirror-site nnuweb.dk) under Dendrokronologi, Rapporter.

Nærværende rapport sammenfatter to tidligere undersøgelser med denne undersøgelse af tømmer fra Ødsted kirke. De to tidligere rapporter er NNU rapport 17, 2015 og NNU rapport 28, 2019. Nærværende rapport omfatter en stor mængde tømmer indsamlet af Niels Bonde og Mogens Jacobsen i 1986. Der blev i alt blevet indsamlet 84 prøver i forbindelse med reparationsarbejde: 82 prøver af egetræ og to prøver af fyrretræ. 11 prøver er ikke undersøgt: de to fyrretræsprøver samt prøver, som omfatter for få årringe til en undersøgelse. Dette efterlader 73 undersøgte prøver fra indsamlingen i 1986, som behandles i det følgende. Prøverne er udtaget fra udskiftet tømmer, som henlå uden for kirken uden nærmere identifikation. Da en størstedelen af kurverne fra prøverne passer med dateringerne fra de tidligere undersøgelser er disse tentativt henregnet til henholdsvis kor, skib - ældre periode og skib - yngre periode, samt en uspecificeret yngste periode.

Kirke, tagkonstruktion

Sammenfatning af de to foregående rapporter.

17 prøver af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Ni af prøverne er dateret. Der er splintved bevaret på seks af prøverne. Prøverne er udtaget som boreprøver fra spær i kirkens skib og kor. Én prøve er ikke målt, da den kun omfatter 25 årringe. Prøvetager har angivet, at hovedparten af prøverne er udtaget gennem splintveddet, hvorved dette kan være smuldret bort. Kurverne fra prøver, hvor prøvetager har angivet, at de er udtaget gennem splintveddet, men hvor dette ikke er konstateret ved undersøgelsen, vil blive behandlet som om splintveddet er umiddelbart efter sidste målte årring.

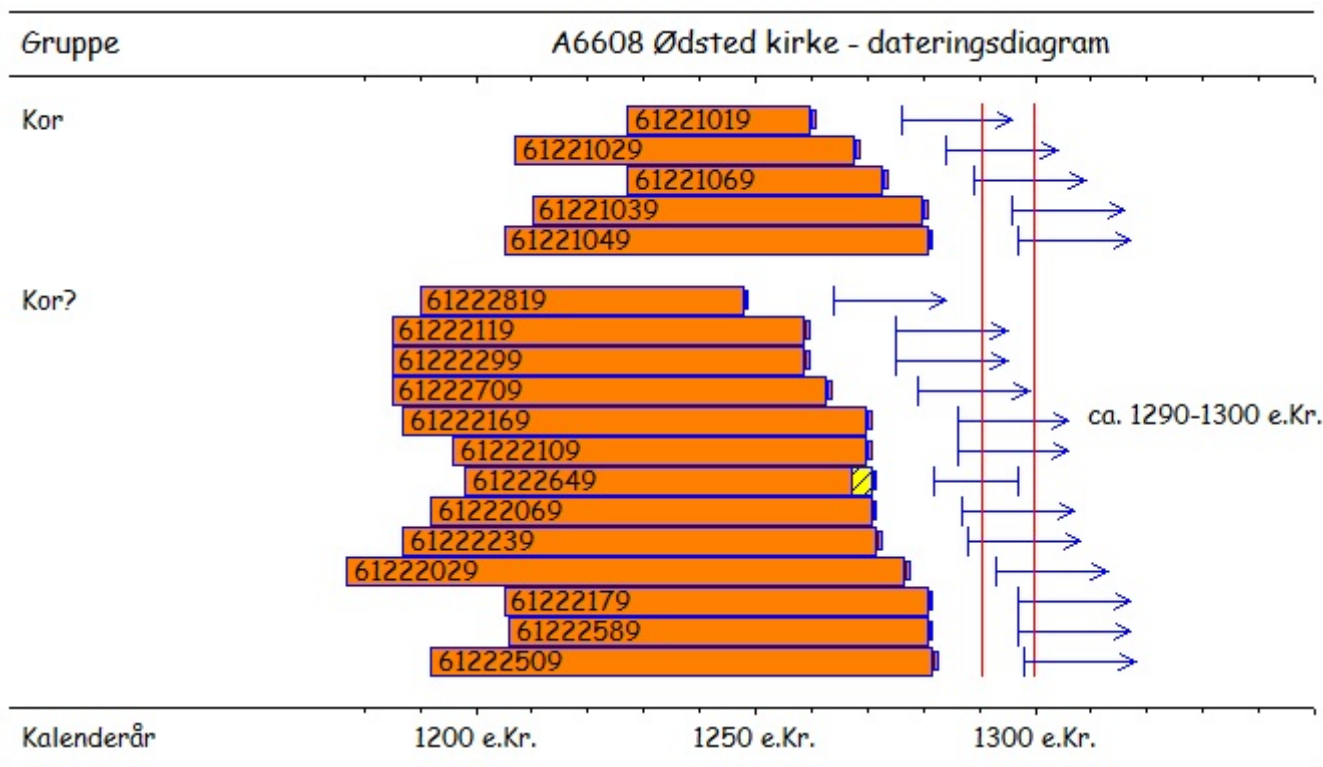
Nærværende undersøgelse består af 73 prøver af egetræ udtaget som skiver. 67 prøver er dateret. 30 prøver har splintved bevaret, heraf er der otte prøver som har fuld splint, vinterfældning og fire prøver som har fuld splint, sommerfældning.

Kor

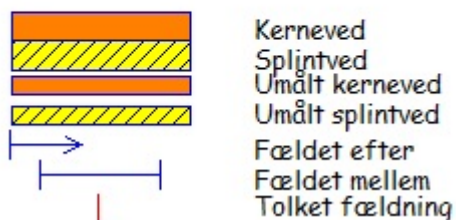
De tidligere undersøgte prøver fra koret kan nu dateres med materiale fra denne undersøgelse. Der er således i alt 18 daterede prøver formentlig fra koret. Der er kun splintved på én af de undersøgte prøver, men mange af de undersøgte skiver har afrundede yderkanter. Dette antyder, at der formentlig er splintved umiddelbart efter sidste målte årring. Yngste bevarede årring på 61222509 er dannet i 1282 e.Kr. Prøven har ikke splintved bevaret. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, formentlig er fældet ca. 1300 e.Kr.

Tolkning: Denne datering kan også gælde de andre undersøgte prøver idet fældningstidsrummet sættes til ca. 1290-1300 e.Kr.

Kurverne fra de daterede prøver er sammenregnet til en middelkurve (61222M05) på 106 årringe, som dækker perioden 1177-1282 e.Kr.

Tegnforklaring:

A6608 Ødsted kirke - kor - dateringer med referencekurver	
	61222M05
Sjælland, 2X900001	6.63
Danmark - Svendborg, 4M000001	6.95
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	5.61
18 Fynske kirker, 4m000021	9.30
18 vestjyske kirker, 7m000020	4.86
Slesvig-Holsten, DM100003	3.91
Mecklenburg west, MECKWEST	6.14
Sydvestskåne SM000001	3.89
Lund, SM000006	4.26

Skib - ældre periode

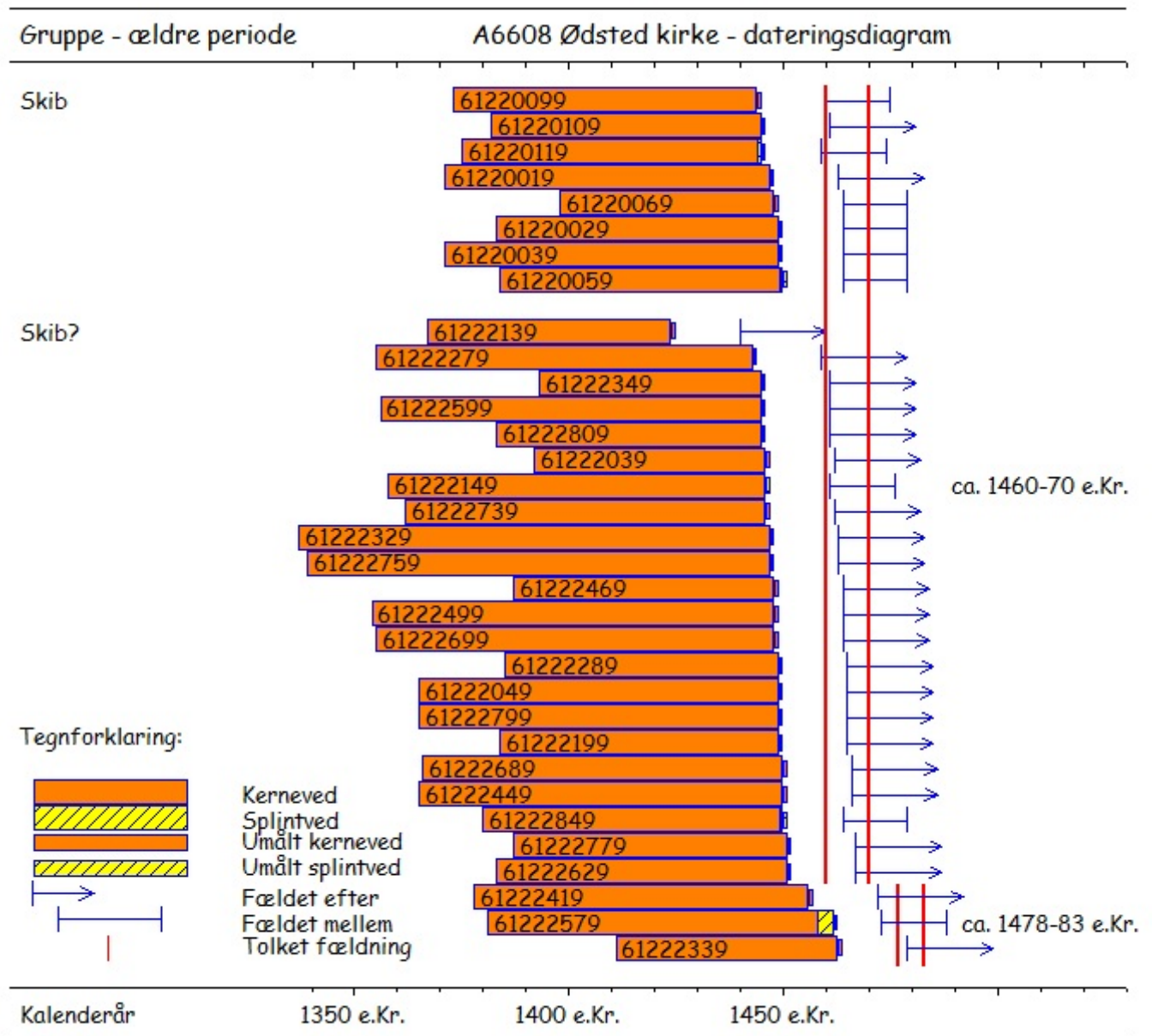
kurverne fra de otte prøver fra de forrige undersøgelser passer fint med 25 kurver fra nærværende undersøgelse, som på denne baggrund antages at være fra skibet. Størsteparten af prøverne (ca. 30 prøver) kommer fra træer, som har sammenfaldende fældningstidspunkt. Der er kun splintved på seks af de undersøgte prøver, men mange af de undersøgte skiver har afrundede yderkanter. Dette antyder, at der formentlig er splintved umiddelbart efter sidste målte årring. Yngste bevarede årring på 61222629 og 6122277 er dannet i 1451 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træerne, som prøverne stammer fra, er fældet ca. 1470 e.Kr.

Tolkning: Denne datering kan også gælde for de andre træer idet fældningstidsrummet sættes til ca. 1460-70 e.Kr.

Tre træer: 61222419, 61222579 og 61222339 er fældet senere ca. 1478-1483 e.Kr.

Kurverne fra de 33 prøver fra skibets ældre periode er sammenregnet til en middelkurve (61222m06) på 127 år, som dækker perioden 1337-1463 e.Kr.

A6608 Ødsted kirke - skib, ældre periode Synkroniseringer med referencekurver	
	61222M06
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	8.21
Assens kirke, 4101m001	7.27
Fåborg kirke, 4106m001	8.15
16 fynske kirker, 4m000020	5.00
13 Østjyske kirker, 6m000020	6.46
18 vestjyske kirker, 7m000020	4.65
Slesvig-Holsten, DM100003	4.20
Mecklenburg west, MECKWEST	3.23
Lund, SM000006	4.28

Skib - yngre periode

En prøve, 61220089 fra den forrige undersøgelse. Yngste bevarede årring er dannet i 1691 - prøven omfatter 12 splintårringe. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1699 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her. Kurven, som er fra prøven, er fra skibet passer sammen med 21 prøver fra nærværende undersøgelse og kommer derfor formentlig fra skibet. På grundlag af undersøgelsen kan de daterede prøver deles op i tre perioder.

Yngste periode

10 prøver, hvor syv har Waldkante: tre prøver (61222619, 61222409 og 61222309) i vinteren 1697, to prøver (61222539 og 61222549) i vinteren 1696 og to prøver (61222609 og 61222829) i 1695 e.Kr. Tre prøver (61222129, 61222489 og 61222569), samt prøven fra forrige undersøgelse. Disse 11 prøver hører til den yngste periode, hvor fældningstidspunkterne for træerne, som prøverne stammer fra ligger i perioden 1695 til 1698 e.Kr.

Næst yngste periode

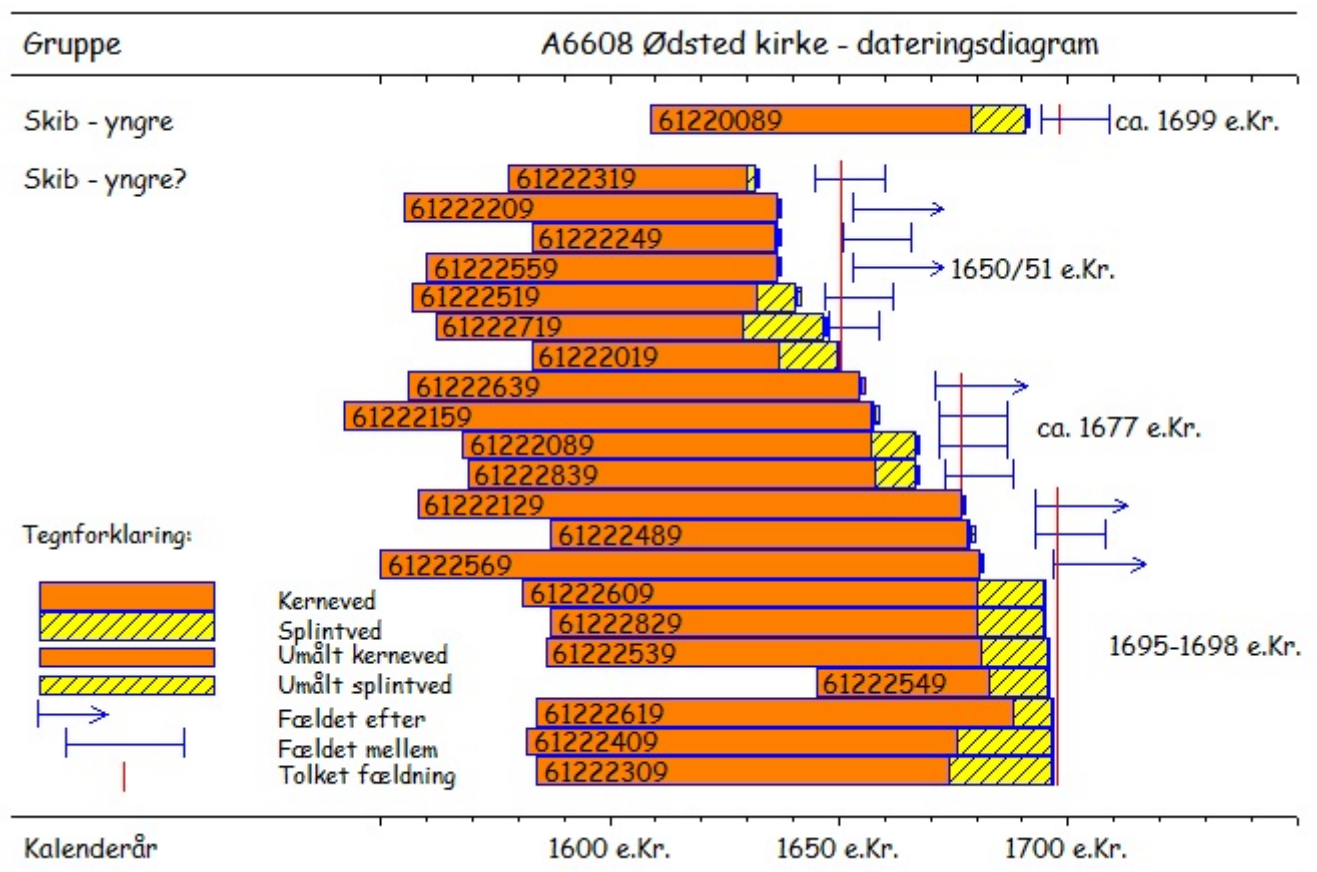
Fire prøver (61222639, 61222159, 61222089 og 61222839). Yngste bevarede årring på 61222089 og 61222839 er dannet i 1667 e.Kr. Prøverne har henholdsvis 9 og 10 splintår. Efter tillæg af årringe i det manglende splint, kan det beregnes, at træerne, som prøverne kommer fra, er fældet ca. 1677 e.Kr.

Tolkning: Denne datering kan også gælde for de to andre prøver i gruppen.

Ældste periode

Syv prøver (61222319, 61222209, 61222249, 61222559, 61222519, 61222719, og 61222019). Yngste bevarede årring på 61222019 er dannet i 1650 e.Kr. Waldkante, vinterfældning. Træet, som prøven stammer fra, er fældet i vinteren 1650/51 e.Kr.

Tolkning: Denne datering kan også gælde for resten af prøverne i gruppen.

De daterede årringkurver fra skibets yngre periode er sammenregnet til en middelkurve (61222M07) på 156 årringe, som dækker perioden 1542-1697 e.Kr.

A6608 Ødsted kirke - skib, yngre periode Synkroniseringer med referencekurver	
	61222M07
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	8.51
13 Østjyske kirker, 6m000020	6.35
Slesvig-Holsten, DM100003	3.52
Mecklenburg west, MECKWEST	4.25
Skåne og Blekinge, SM000005	5.50

Yngste prøver

Syv prøver (61222369, 61222439, 61222479, 61222399, 61222099, 61222379 og 61222769). På baggrund af undersøgelsen, kan de daterede prøver deles op i to grupper.

Yngste gruppe består af fem prøver (61222479, 61222399, 61222099, 61222379 og 61222769). Yngste bevarede årring på 61222099, 61222379 og 61222769 er dannet i 1879 e.Kr. Prøverne har Waldekante bevaret, sommerfældning.

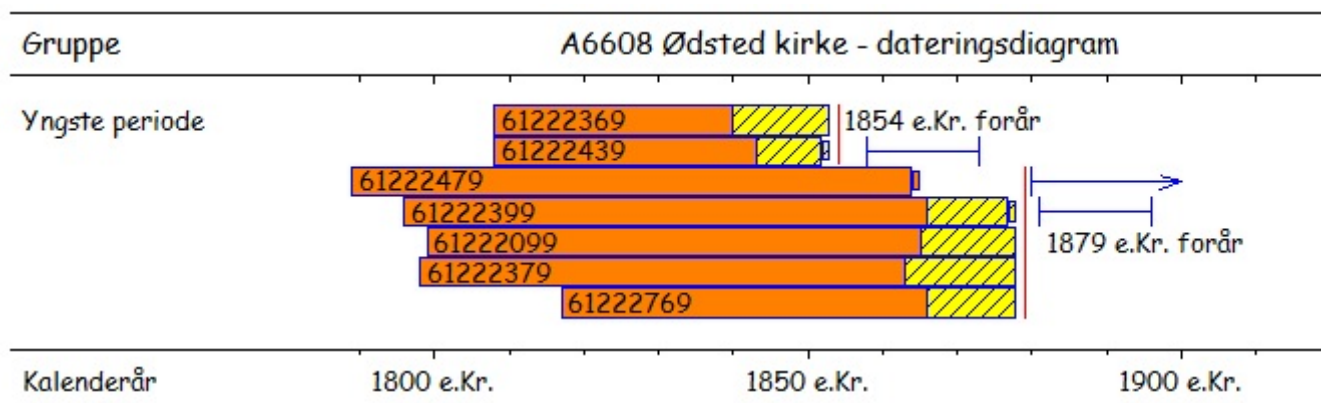
Tolkning: Denne datering kan også gælde for 61222479 og 61222399.

Ældste gruppe består af 61222369 og 61222439. Yngste bevarede årring på 61222369 er dannet i 1854 e.Kr. Prøven har Waldekante bevaret, Sommerfældning.

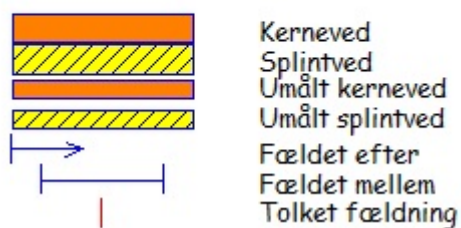
Tolkning: Denne datering kan også gælde for den anden prøve (61222439).

Kurverne fra de daterede prøver er sammenregnet til en middelkurve (61222M02) på 90 år, som dækker perioden 1789-1878 e.Kr.

A6608 Ødsted kirke - yngste prøver Synkroniseringer med referencekurver	
	61222M02
Sjælland, 2X900001	4.18
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	3.76
Slesvig-Holsten, DM100003	5.21
Mecklenburg west, MECKWEST	5.74
Skåne og Blekinge, SM000005	4.66

Tegnforklaring:

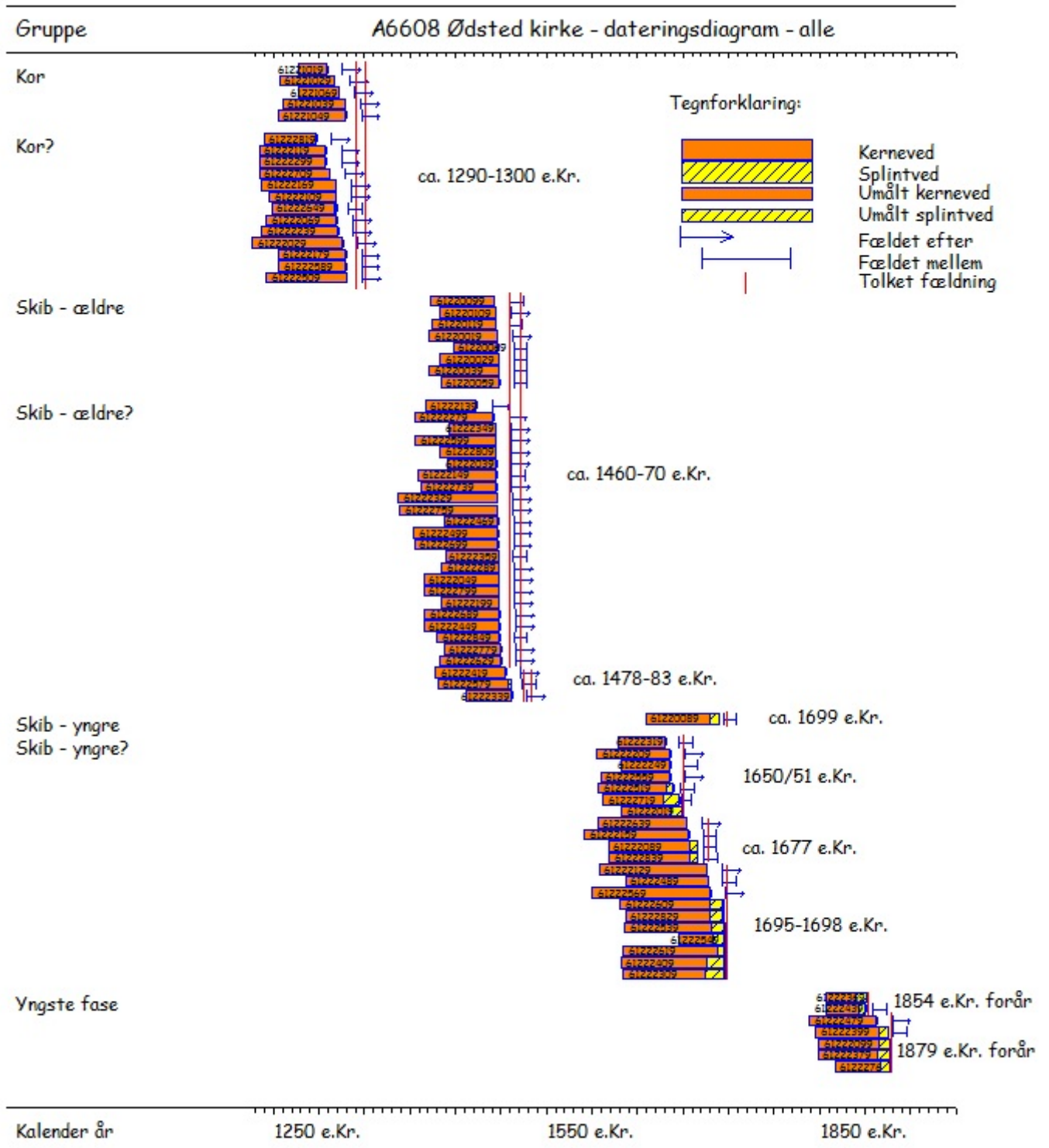

Splintstatistikker:

Unge træer (30 - ca. 70 år): 15 [-5, +10] år.

Ældre træer (fra ca. 70 år): 20 [-5, +10] år. (anvendt her)

For *t*-værdier se Baillie & Pilcher, 1973.

A6608 Ødsted kirke - Katalog - boreprøver - cfr. rapporterne NNU 17, 2015 og NNU 28, 2019								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
	Skib (2015)							
61220019	2. Spær fra øst, nord	77	1-2 cm	nej	H1	1371-1447	ca. 1467	*
61220029	5. Spær fra øst, nord	67	1-2 cm	H/S	S1	1383-1449	ca. 1469	*
61220039	9. Spær fra øst, syd	79	?	H/S	S1	1371-1449	ca. 1469	*
	Skib (2019) (nummereret fra vest)							
61220049	4. Spær, sydside	70	ja	5 år	S1		ikke dateret	*
61220059	5. Spær, sydside	67	1-2 cm	1 år	S1	1384-1450	ca. 1469	*
61220069	3. Hanebånd	54	2-3 cm	nej	H1	1398-1448	ca. 1468	*
61220079	5. Spær, nordside	74	1 cm	9 år	S1		ikke dateret	*
61220089	6. Spær, nordside	83	2-3 cm	12 år	S1	1609-1691	ca. 1699	*
61220099	8. Spær, sydside	72	2-3 cm	nej	H1	1373-1444	ca. 1464	*
61220109	10. Spær, sydside	64	2-3 cm	nej	H1	1382-1445	ca. 1465	*
61220119	14. Spær, sydside	71	1-2 cm	1 år	S1	1375-1445	ca. 1464	*
	Kor (2015)							
61221019	5. Spær fra øst, syd	34	2-3 cm	nej	H1	1227-1260	ca. 1280	*
61221029	5. Spær fra øst, nord	62	?	nej	H1	1207-1268	ca. 1286	*
61221039	2. Spær fra øst, nord	71	4-5 cm	nej	H1	1210-1280	ca. 1300	*
61221049	3. Spær fra øst, syd	77	4-5 cm	nej	H1	1205-1281	ca. 1301	*
	Kor (2019) (nummereret fra vest)							
61221059	3. Spær, sydside	25 år - ikke målt!						*
61221069	1. Spær, sydside	47	4-5 cm	nej	H1	1227-1273	efter ca. 1293	

Tegnforklaring: B - bark. W - valdkante (barkring). vf - vinterfældning. sf - sommerfældning. Hx - Heartwood (kerneved) x = antal. Sx - Sapwood (splintved) x = antal. Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint. H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse. * prøvetager har noteret at prøven er udtaget gennem splintved, som herefter kan være smuldret bort. Kurver fra prøver, hvor splintvedet er smuldret bort, behandles som om splintvedet er umiddelbart efter sidste målte årring.

A6608 Ødsted kirke - Katalog - Skiver fra 1986 - side 1								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
61222019	D11276	68	1-2 cm	13 år	W vf	1583-1650	1650/51	
61222029	D11277	101	ja	nej	H1	1177-1277	efter ca. 1297	
61222039	D11278	55	4-5 cm	nej	H1	1392-1446	efter ca. 1466	
61222049	D11279	85	ja	nej	H1	1365-1449	efter ca. 1469	
61222059	D11280	ikke målt						
61222069	D11281	80	ja	nej	H1	1192-1271	efter ca. 1291	
61222079	D11282	ikke målt						
61222089	D11283	100	ja	10 år	S1	1568-1667	ca. 1677	
61222099	D11284	80	ja	13 år	W sf	1204-1283	1284	
61222109	D11285	75	ja	nej	H1	1196-1270	efter ca. 1290	
61222119	D11286	75	ja	nej	H1	1185-1259	efter ca. 1279	
61222129	D11287	120	ja	nej	H1	1558-1677	efter ca. 1697	
61222139	D11288	58	3-4 cm	nej	H1	1367-1424	efter ca. 1444	
61222149	D11289	89	ja	H/S	S1	1358-1446	ca. 1466	
61222159	D11290	116	ja	1 år	S1	1542-1658	ca. 1677	
61222169	D11291	84	ja	nej	H1	1187-1270	efter ca. 1290	
61222179	D11292	77	ja	nej	H1	1205-1281	efter ca. 1301	
61222189	D11293	ikke målt						
61222199	D11294	66	ja	nej	H1	1384-1449	efter ca. 1469	
61222209	D11295	83	1-2 cm	nej	H1	1555-1637	efter ca. 1657	
61222219	D11296	41	ja	nej	H1		ikke dateret	
61222229	D11297	69	ja	nej	H1		ikke dateret	
61222239	D11298	86	1 cm	nej	H1	1187-1272		
61222249	D11299	55	3-4 cm	1 år	S1	1583-1637		
61222259	D11300	ikke målt						
61222269	D11301, 1a	ikke målt						fyr
61222279	D11302, 33a	89	ja	nej	H1	1355-1443	efter ca. 1463	
61222289	D11303, 7a	65	8-9 cm	nej	H1	1385-1449	efter ca. 1469	
61222299	D11304, 29	75	2-3 cm	nej	H1	1185-1259	efter ca. 1279	
61222309	D11305, 9	114	ja	23 år	W vf	1584-1697	1697/98	
61222319	D11306, 2a	55	ja	2 år	S1	1578-1632	ca. 1650	
61222329	D11307, 12a	111	ja	nej	H1	1337-1447	efter ca. 1467	
61222339	D11308	53	5-6 cm	nej	H1	1411-1463	efter ca. 1483	
61222349	D11309	53	3-4 cm	nej	H1	1393-1445	efter ca. 1465	
61222359	D11310	60	4-5 cm	1 år	S1	1390-1449	ca. 1468	
61222369	D11311	46	2-3 cm	13 år	W sf	1213-1258	1259	
61222379	D11312, 15a	81	2-3 cm	15 år	W sf	1203-1283	1284	
61222389	D11313	109	ja	19 år	S1		ikke dateret	
61222399	D11314	82	ja	11 år	S1	1201-1282	ca. 1291	
61222409	D11315	116	ja	21 år	W vf	1582-1697	1697/98	
61222419	D11316	79	ja	nej	H1	1378-1456	1476	
61222429	D11317	ikke målt						fyr

Tegnforklaring: B - bark, W - valdkante (barkring), vf - vinterfældning, sf - sommerfældning, Hx - Heartwood (kerneved) x = antal, Sx - Sapwood (splintved) x = antal. Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint. H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse. Alle prøver fra 1986 er listet, selvom de ikke er målt eller er af fyrretræ.

A6608 Ødsted kirke - Katalog - Skiver fra 1986 - side 2								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
61222439	D11318	45	1-2 cm	9 år	S1	1213-1257	1268	
61222449	D11319	86	4-5 cm	nej	H1	1365-1450	efter ca. 1470	
61222459	D11320	ikke målt						
61222469	D11321	62	5-6 cm	nej	H1	1387-1448	efter ca. 1468	
61222479	D11322, 18b	76	ja	nej	H1	1194-1269	efter ca. 1289	
61222489	D11323, 18a	94	ja	1 år	S1	1587-1679	ca. 1698	
61222499	D11324, 19b	95	ja	nej	H1	1354-1448	efter ca. 1468	
61222509	D11325, 16	91	ja	nej	H1	1192-1282	efter ca. 1302	
61222519	D11326, 22	85	ja	9 år	S1	1557-1641	ca. 1652	
61222529	D11327, 10a	56	ja	nej	H1		ikke dateret	
61222539	D11328	111	ja	15 år	W vf	1586-1696	1696/97	
61222549	D11329	52	ja	12 år	W vf	1645-1696	1696/97	
61222559	D11330, 6a	78	3-4 cm	nej	H1	1560-1637	efter ca. 1657	
61222569	D11331, 11	132	ja	nej	H1	1550-1681	efter ca. 1701	
61222579	D11332, 38	82	ja	4 år	S1	1381-1462	ca. 1478	
61222589	D11333, 24	76	ja	nej	H1	1206-1281	efter ca. 1301	
61222599	D11334, 1	90	ja	nej	H1	1356-1445	efter ca. 1464	
61222609	D11335	115	1 cm	15 år	W vf	1581-1695	1695/96	
61222619	D11336	114	ja	9 år	B vf	1584-1697	1697/98	
61222629	D11337, 4	69	ja	nej	H1	1383-1451	efter ca. 1471	
61222639	D11338, 14 (tre dele)	100	ja	nej	H1	1556-1655	efter ca. 1675	
61222649	D11348, 35	82	ja	4 år	S1	1198-1271	ca. 1287	
61222659	D11349, 10b	ikke målt						
61222669	D11350, 32 b	49	ja	7 år	S1		ikke dateret	*
61222679	D11351, 34 (to dele)	ikke målt						
61222689	D11352, 20	85	ja	nej	H1	1366-1450	efter ca. 1470	
61222699	D11353, 13a	94	ja	nej	H1	1355-1448	efter ca. 1468	
61222709	D11354, 17	79	ja	nej	H1	1185-1263	efter ca. 1283	
61222719	D11355, 5a	86	2-3 cm	18 år	S1	1562-1647	ca. 1649	
61222729	D11356	ikke målt						
61222739	D11357	85	ja	nej	H1	1362-1446	efter ca. 1466	
61222749	D11358, 2b	81	ja	13 år	S1		ikke dateret	
61222759	D11359, 19a	109	ja	nej	H1	1339-1447	efter ca. 1467	
61222769	D11360, 7b	62	ja	12 år	W sf	1222-1283	1284	
61222779	D11361, 23b	65	4-5 cm	nej	H1	1387-1451	efter ca. 1471	
61222789	D11362, 25	ikke målt						
61222799	D11363	85	ja	nej	H1	1365-1449	efter ca. 1469	
61222809	D11364	63	ja	nej	H1	1383-1445	efter ca. 1465	
61222819	D11365, 28	59	ja	nej	H1	1190-1248	efter ca. 1268	
61222829	D11366, 15a	109	4-5 cm	15 år	W vf	1587-1695	1695/96	
61222839	D11367, 32a	99	ja	9 år	S1	1569-1667	ca. 1678	
61222849	D11368, 3	71	ja	1 år	S1	1380-1450	ca. 1469	

Tegnforklaring: B - bark, W - valdkante (barkring), vf - vinterfældning, sf - sommerfældning, Hx - Heartwood (kerneved) x = antal, Sx - Sapwood (splintved) x = antal, Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i målbrikkerne. År og Splint, H/S angiver Heartwood/Sapwood andelse. Alle prøver fra 1986 er listet, selvom de ikke er målt eller er af foretagne. * 4 årring rumme i årringsfordoblet

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanerne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaner. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekompleks (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetræskronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspænd, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelses- og anvendelsestidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådangreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, men at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefaser og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en “splintstatistik” udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at “modne” egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

